

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Філософський факультет

Кафедра української філософії та культури

**ВИЯВЛЕННЯ ТА ЗБЕРЕЖЕННЯ ПАМ'ЯТОК КУЛЬТУРИ УКРАЇНИ
(НА ПРИКЛАДІ ЯМПІЛЬСЬКОГО РАЙОНУ СУМСЬКОЇ ОБЛАСТІ)**

Кваліфікаційна робота за спеціальністю 034 «Культурологія»

на здобуття освітнього ступеню бакалавра культурології

Студент-виконавець:

Шевченко Андрій Олександрович

IV курс

спеціальність 034 «Культурологія»

ОПП «Культурологія»

Науковий керівник:

Кандидат історичних наук

Ірина Геннадіївна Адамська

(підпис)

Допущено до захисту:

Зав. кафедри _____

КИЇВ-2022

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ I. ДОСЛІДЖЕННЯ ТА ЗБЕРЕЖЕННЯ ПАМ'ЯТОК КУЛЬТУРИ УКРАЇНИ В ХІХ-ХХ СТ.	6
1.1 Теоретичні засади вивчення культурної спадщини.....	6
1.2. Історія дослідження та збереження пам'яток культури.....	11
РОЗДІЛ II. НОРМАТИВНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ЗБЕРЕЖЕННЯ ПАМ'ЯТОК КУЛЬТУРИ УКРАЇНИ	16
2.1. Формування нормативно-правової бази збереження культурної спадщини в УРСР.....	16
2.2. Нормативно-правове забезпечення охорони пам'яток культури в Україні після відновлення незалежності.....	20
РОЗДІЛ III. ПАМ'ЯТКИ КУЛЬТУРИ ЯМПІЛЬСЬКОГО РАЙОНУ СУМСЬКОЇ ОБЛАСТІ	25
3.1 Пам'ятки, що мають охоронний статус.....	25
3.2 Пам'ятки, які потребують визнання охоронного статусу	28
ВИСНОВКИ	30
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ ТА ДЖЕРЕЛ	33
ДОДАТКИ.....	37

ВСТУП

Актуальність теми. Проблема виявлення та збереження пам'яток має суспільно велике значення, оскільки самоідентифікація народу шляхом пізнання власної історії є вкрай важливою, особливо в теперішніх умовах. Дослідження та виявлення пам'яток Ямпільського району Сумської області тісно пов'язане із його історичним минулим.

Для оптимального використання ресурсів навколишнього середовища, людині потрібні були знання про них. Дослідження різного характеру пам'яток культури на теренах Сумщини тісно пов'язане із розвитком археологічного дослідження, що випало на другу половину XIX ст. та продовжує свій розвиток на сучасному етапі. Все більшого інтересу стали пробуджувати музейні цінності, унікальні архітектурні та історичні пам'ятки. Широкого поширення набув культурно-історичний туризм.

Вивчення історико-культурної спадщини кожного регіону України нині є особливо важливим. Ямпільський район географічно розташований у поліській зоні, а саме на півночі Сумської області. Він є частиною Шосткинського району Сумської області (за адміністративною реформою 2020 року), також межує з Севським районом Брянської області росії.

Практична значущість теми полягає у аналізі передумов збереження культурної спадщини та формуванні переліку пам'яток Ямпільського району Сумської області на сучасному етапі.

Ступінь наукової розробки теми. Стан дослідження в літературі чітко пов'язаний із історичними етапами та дослідженням пам'яток культури в радянський період. Значний вклад в опис культурних пам'яток зроблено В. В. Дубровським[3;4]. На сучасному етапі варто відмітити роботу авторів Інституту історії України, які висвітлили культурну спадщину в контексті «Зводу пам'яток історії та культури України»[5]. Питання потребує подальшого дослідження та підняття архівних матеріалів, що актуалізує для можливих авторів дану тему для майбутнього вивчення. Є важливим доопрацювання та

більш детальний аналіз попередніх історико-культурологічних статей для поповнення наукових матеріалів з даної тематики.

Об'єктом дослідження є пам'ятки культури України різних історичних періодів, які збереглися до наших днів.

Предметом дослідження є практика збереження пам'яток історії та культури Ямпільського району Сумської області України, нормативно-правова база охорони культурної спадщини на території України.

Хронологічні рамки роботи охоплюють період з середини XIX ст. до початку 20-х років XXI ст. Нижня хронологічна межа обумовлена початком дослідження і збереження пам'яток культури на території України, яке здійснювали С. Мазаракі, М. Макаренко та інші. Верхня межа – до сьогодення, що обумовлюється потребою посилення уваги до охорони пам'яток, а також нові дослідження із урахуванням нинішніх реалій.

Географічні межі дослідження охоплюють територію сучасної Ямпільської територіальної громади Шосткинського району Сумської області України, який утворився в результаті адміністративно-територіальної реформи 2020 року.

Метою роботи є вивчення процесів виявлення та збереження пам'яток культури України на прикладі Ямпільського району Сумської області, а саме їх дослідження впродовж XIX-XX ст., розробки та еволюції нормативно-правової бази задля збереження культурної спадщини України, формування переліку виявлених історико-культурних пам'яток регіону.

Для реалізації зазначеної мети поставлені наступні **завдання**:

- визначити основні теоретичні засади дослідження процесів виявлення та збереження пам'яток культури;
- висвітлити історію вивчення культурної спадщини України в цілому та Слобожанщини зокрема;
- проаналізувати формування нормативно-правової бази щодо виявлення та збереження пам'яток культури в УРСР;

- прослідкувати розвиток нормативно-правової бази щодо охорони культурної спадщини в Україні після відновлення незалежності;
- виявити пам'ятки Ямпільського району Сумської області, які мають охоронний статус;
- з'ясувати наявність в Ямпільському районі Сумської області пам'яток культури, які потребують популяризації.

Методологічну базу дослідження складають загальнонаукові принципи та методи пізнання, обрані та обґрунтовані на засадах об'єктивності та історизму. За допомогою історичного методу встановлено як виникло, формувалося і розвивалося вивчення та захист пам'яток в ХІХ-ХХ ст. Був застосований інформаційний підхід, який включає в себе принцип інформаційності – визнання того, що інформація є універсальною категорією, всі процеси та явища мають інформаційну основу, інформація є базовим носієм змісту, всі взаємозв'язки в суспільстві мають інформаційний характер, відповідно саме інформація була подана в роботі. Культурологічний принцип допоміг дослідити соціальні, історичні та інформаційні об'єкти та явища як культурологічні феномени, та частини культури як цілісності. Використані такі методи: описовий, аналізу, синтезу, узагальнення.

Принцип історизму було висвітлено в першому розділі при дослідженні теоретичних засад теми. Принцип об'єктивності було застосовано у другому розділі роботи при аналізі нормативно-правової бази пам'яткоохоронного напрямку в Україні. Метод опису використано під час виявлення пам'яток Ямпільського району Сумської області, які мають охоронний статус.

Структура бакалаврської роботи. Робота складається із вступу, трьох розділів, кожен з яких розподілений на два підрозділи; висновків, списку використаних джерел і літератури і 6 додатків.

РОЗДІЛ I. ДОСЛІДЖЕННЯ ТА ЗБЕРЕЖЕННЯ ПАМ'ЯТОК КУЛЬТУРИ УКРАЇНИ В ХІХ-ХХ СТ.

1.1 Теоретичні засади вивчення культурної спадщини

Теоретичні засади вивчення культурної спадщини пов'язані із дослідженням процесів виявлення та збереження пам'яток культури, тісно пов'язаних із проблемою класифікації матеріальних історико-культурних пам'яток, оскільки подібна класифікація викликає чимало складнощів. Класифікація є системою виокремлених понять, що несе в собі відображення зв'язків між ними, вона дозволяє з'ясувати та уточнити взаємовідношення між явищами об'єктивної реальності у процесі її наукового пізнання. Правильно складена класифікація є орієнтиром у дослідницькій діяльності, основою для узагальнюючих висновків і прогнозів. Для оптимізації фундаментальних досліджень у галузі матеріальної історико-культурної спадщини вкрай необхідним є формулювання класифікації її складових. Недостатня розробка класифікаційної проблематики гальмує розвиток пам'яткознавчих дисциплін (музеєзнавства, бібліотечного пам'яткознавства, архівознавства, пам'яткознавства нерухомих пам'яток) [25, с 292].

Матеріальна історико-культурна спадщина як цілісне явище представлена у різних проявах. Тому, класифікації пам'яток, як правило, здійснюються в контексті дослідницьких областей, пов'язаних із певними проявами пам'ятки як соціокультурного явища, наприклад, класифікації музейних пам'яток, нерухомих пам'яток тощо. Класифікації поділяються на штучні та природні. Штучні класифікації слугують певній дослідницькій, практичній меті тощо. Природні класифікації відображають сутнісні взаємозв'язки між явищами чи проявами певних явищ. Природні класифікації дозволяють оптимізувати пізнання необхідної частини об'єктивної реальності. Відтак, виходячи з наведеного, одним із основних завдань наукової галузі є класифікація явищ, що входять до її гносеологічної області.

Це означає реалізувати покладені на пам'ятники соціальні функції:

- гносеологічну (передати достовірні знання),
- виховну (вплинути формування світогляду особистості),
- комунікативну (об'єднати людей навколо ідеалів історичної істини та високої культури).

Таким чином, у процесі використання пам'яток історії та культури вирішуються такі соціально значущі завдання:

- 1) суспільству передаються справжні знання, на основі яких формується неспотворений історичний світогляд, адекватна оцінка реальності;
- 2) на основі знайомства з високими досягненнями класичного мистецтва та традиційної культури формується високий художній смак;
- 3) знайомство з пам'ятниками рідного краю сприяє формуванню патріотичних почуттів;
- 4) знайомство з історико-культурною спадщиною інших країн формує толерантне ставлення до культури інших народів;
- 5) знайомство з пам'ятниками віддалених епох та зниклих цивілізацій дає уявлення про складність, різноманітність та багатогранність історії та культури людства.

Все це в сукупності впливає на формування ставлення до здобутків людської цивілізації та людської спільноти як до цінності сьогодення, яке необхідно зберегти, примножити високими досягненнями та передати у майбутнє. Відсутність зв'язку з минулим веде до деструктивної, руйнівної взаємодії з сьогоденням і підводить до межі, за якою може не виявитися майбутнього.

Історія свідчить про те, що заперечення чи спотворення минулого досвіду, перебільшення ідей, що виражають лише корпоративні інтереси, закінчуються провалом, що завдає людській цивілізації великої шкоди. Головним завданням використання пам'яток є формування у найширших верств населення достовірних, правдивих знань історії країн, народів та їх культури, розкриття закономірностей розвитку мистецтва.

Формувати дбайливе ставлення до історико-культурної спадщини можна двома шляхами: жорстким адмініструванням і підвищенням культурного рівня всього суспільства. Перший шлях – це регулювання поведінки особистості шляхом примусу. Але він не дуже ефективний, оскільки вимагає великих матеріальних витрат, у разі особистість рано чи пізно знаходить можливість вчинити всупереч своєму примусу. Другий шлях - це мотивація поведінки на переконання, коли внутрішні мотиви особистості та зовнішні вимоги суспільства перебувають у гармонії. Цей шлях найефективніший і нічим не загрожує ні особистості, ні суспільству, ні історико-культурній спадщині.

Ці цілі можуть бути досягнуті за умови правильного використання пам'яток історії та культури. Для цього більшою мірою підходять пам'ятники-оригінали, тому що вони дають достовірні знання про минуле. Пам'ятники-символи можуть бути використані для естетичного виховання, але лише за умови, що ці пам'ятники справді представляють високий зразок мистецтва, а не ідеологію будь-якої політичної корпорації.

Формування якостей особистості, її знань і переконань успішніше складає хвили емоційного підйому. Спілкування з пам'ятниками створює сприятливий психологічний стан передачі знань. Залежно від того, які в момент знайомства людини з пам'ятником будуть передані знання, хибні чи істинні, так буде надалі свідомість людини.

Таким чином, загальні теоретичні принципи пам'яткоохоронної діяльності виходять з головної мети – зберегти і використовувати історико-культурну спадщину для адекватного сприйняття людьми минулого і сьогодення, заради створення суспільної гармонії в майбутньому. Досягти цього можна у демократичній державі з високою культурою всього суспільства на основі гуманістичних цінностей.

Важливе значення у досягненні цього займає нормативно-правова база держави, зокрема, у Законі України «Про охорону культурної спадщини» об'єкти культурної спадщини розподіляються за видами на: 1) археологічні; 2) історичні; 3) об'єкти монументального мистецтва; 4) об'єкти архітектури та

містобудування; 5) об'єкти садово-паркового мистецтва; 6) ландшафтні; 7) об'єкти науки і техніки [25, с. 298]. Засади класифікації нерухомих пам'яток за видами: 1) соціальна значимість об'єкта для конкретної сфери суспільної діяльності; 2) здатність виступати в якості матеріального втілення соціальної пам'яті про важливі історико-культурні факти, події, процеси, особи; 3) форми антропогенного перетворення природного простору. Дана класифікація фактично відображає ціннісне ставлення до пам'яток; за сутністю є штучною. В Законі України «Про охорону культурної спадщини», розрізняється археологічна, історична, мистецька, архітектурна цінність тощо. Наведена класифікація з успіхом застосовується в пам'яткознавчій діяльності, зокрема, під час виявлення об'єктів культурної спадщини. Так, певна будівля, з архітектурної точки зору може бути позбавлена цінності, з огляду, наприклад, на типовість її проекту. Проте, якщо дана будівля пов'язана з історичною подією або історичною постаттю, вона набуває певної історико-культурної значущості. Важливо зазначити, що деякі об'єкти (наприклад, Софія Київська) одночасно належать до кількох видів пам'яток, що створює складнощі при їх класифікації.

Незважаючи на певні теоретичні недоліки видової класифікації нерухомих пам'яток, зафіксованої в Законі України «Про охорону культурної спадщини», пам'яткознавча практика підтвердила правомірність її існування. Проблема класифікації рухомих пам'яток розроблена недостатньо. С.З. Заремба, наприклад, відносив до рухомих пам'яток лише «музейні експонати». Дослідник розглядав музеї, архіви та бібліотеки як складові системи інформаційного пам'яткознавства [25, с. 299], розуміючи, що поняття рухомої пам'ятки є ширшим за змістом. Окрім того, С.З. Заремба фактично започаткував інституційний підхід до класифікації рухомих пам'яток, але не розвинув його. Для ефективного інформаційного використання рухомих пам'яток доцільним є їх накопичення в межах специфічних інформаційно-комунікаційних систем. Функціонування зазначених систем забезпечується відповідними інформаційними інститутами. Рухомі пам'ятки можуть бути

предметом діяльності трьох інформаційних інститутів: 1) музею; 2) архіву; 3) бібліотеки.

В даному випадку мова йде саме про музей у класичному його розумінні (тобто пов'язаний з автентичними об'єктами, які відображають історико-культурний розвиток), під яке не підпадають, наприклад, музеї воскових фігур, музеї, присвячені літературним персонажам тощо. Музейний інформаційний інститут покликаний здійснювати практичну діяльність у напрямках збереження музейних пам'яток; комплектування фондів; науково-фондової роботи; науково-дослідної роботи; експозиційної діяльності; масової освітньо-виховної, науково-просвітницької, пропагандистсько-ідеологічної роботи. З рухомими пам'ятками пов'язані архівні установи, що містять архівні пам'ятки – документи національного архівного фонду України. Функції бібліотеки в найменшій мірі співпадають із функціями музейних і архівних закладів, проте, в її фондах можуть перебувати книжкові пам'ятки, які мають специфічні особливості, що слід враховувати в межах практичної бібліотечної діяльності. Кожний із окреслених інформаційних інститутів має свою специфіку. Музейною пам'яткою може бути будь-який мобільний автентичний предмет, придатний для тривалого зберігання, який може доповнити музейну інформаційну систему відповідно до профілю закладу. Музейна інформаційно-комунікаційна система являє собою сукупність музейних пам'яток, що мають на меті в матеріалізованій формі цілісно відобразити певне соціокультурне або природне явище в його предметній різноманітності. Для реалізації зазначеної мети використовуються музейні комунікаційні засоби (насамперед, експозиції та виставки, що передбачають науково обґрунтовану інтерпретацію експонатів).

Отже, теоретичні засади вивчення культурної спадщини пов'язані із труднощами дослідження, а також проблематикою утворення єдиної класифікації пам'яток. У всіх видах пам'яток охоронної діяльності необхідно виходити з бачення кінцевої мети збереження та використання пам'ятників.

Головна мета роботи з пам'ятниками у тому, щоб у процесі використання їх основних властивостей реалізувати їх соціальні функції.

1.2. Історія дослідження та збереження пам'яток культури

Ямпільський район географічно розташований у поліській зоні, а саме у північній частині Сумської області. Він є частиною Шосткинського району Сумської області, також межує з Севським районом Брянської області росії.

Дослідження та виявлення пам'яток даного району тісно пов'язано із його історичним минулим. До прикладу, в часи Київської Русі, дані землі належали до Новгород-Сіверського князівства. Вже починаючи із XIV ст. вони відійшли до Великого князівства Литовського. Початок XVI ст. пов'язаний із переходом даних земель під протекторат Москви, де вони перебували до середини XVII ст., тобто до приходу до влади Богдана Хмельницького. На той момент козацький адміністративно-територіальний розподіл на полки та сотні поширився в тому числі і на межі майже всієї Сумщини. Ямпіль на той момент ставав фактичним володінням та надбанням українських гетьманів. Пізніше землі входили до Новгород-Сіверського повіту Чернігівського воєводства, де протягом наступних років декілька разів змінювали свій адміністративний статус. Кожен історичний період має характерне відображення у відповідних пам'ятках, а також їхніх дослідженнях.

Дослідження різного характеру пам'яток культури на теренах Сумщини тісно пов'язані із розвитком археологічного дослідження, що випало на другу половину XIX ст. Саме у цьому столітті активного розвитку набуває інтерес до історичного минулого окремих земель. Деякі поміщики само організували розкопки пам'яток минулого. Без спеціальних знань польові дослідження не мали повноцінного результату. В перших таких дослідженнях значну роль відіграв Роменський район, де із 70-х рр. XIX ст. розпочали розкопки курганних некрополів скіфських племен.

Для першого періоду розвитку археологічної науки були характерними відсутність будь-яких внесень відомостей в документи, які б закріплювали результати проведених досліджень, число пам'яток не мало письмової фіксації, а отже, ніяк не висвітлювались у науковому колі. Поширення набули лише окремі роботи, а саме: С. Мазаракі, Ф. Камінського, Д. Самоквасова та інших представників, які дбали про актуальність та важливість вивчення залишків окремих залишків міст, поселень та їхніх культурних пам'яток та необхідність донесення та збереження накопиченої інформації.

Популярними було дослідження таких культурних залишків як похоронні пам'ятки. До прикладу, М. Макаренко дослідив пам'ятки роменського типу, що відносились до слов'янських поселень Дніпровського Лівобережжя незадовго до формування давньоруської держави.

Величезне значення у розвиток історії, археології, етнографії, мистецтва мали археологічні з'їзди, які регулярно проводилися із другої половини ХІХ століття. В їх ціль та завдання входили: розробка заходів безпеки пам'яток; встановлення прийомів до відкриття, дослідження та складання списків з їх історико-топографічним описом; зближення та поєднання розрізнених вчених сил для взаємної угоди та вирішення питань; поширення у суспільстві розуміння, любові до оцінки залишків старовини; введення викладання археології. Спочатку програми з'їздів не мали чітко вираженої концепції, проте поступово кожен з'їзд висунув певний комплекс проблем, який певною мірою визначав його обличчя.

Інтерес до подальшого вивчення питань археології та культурних пам'яток Слобожанщини особливо яскраво виявився у напрямі роботи кафедри теорії та історії мистецтв Харківського університету. А один із вихованців університету – С. А. Таранушенко (уродженець Лебедин) наукові інтереси направив на вивчення мистецтва та архітектури Слобожанщини. В одній зі своїх робіт він писав: «Вперше на мистецтво Слобожанщини звернуто серйозну увагу лише перед та під час 12 археологічного з'їзду у Харківській області 1902

р.» [27, с. 95]. Численні відгуки на харківський з'їзд одногосно визнавали його науковий та просвітницький характер.

Значний вклад в розвиток пам'ятокознавства та краєзнавства Ямпільського району та Сумщини в цілому зробив Павло Сапухін. Видатний краєзнавець-дослідник зробив ряд наукових відкриттів. Зокрема, до них можна віднести те, що він першим відмітив про зв'язки з Сумщиною українських письменників та поетів: Тараса Шевченка, Лесі Українки, Марка Вовчка та Івана Котляревського. У розумінні географічних показників, П. А. Сапухін найбільше праць присвятив саме місту Суми, а також Великій Писарівці та Великописарівському району. Саме завдяки внеску краєзнавця було докладено зусиль для створення у 1920-их роках краєзнавчого музею на базі школи у Великій Писарівці. Дослідник побував в усіх населених пунктах Харківщини та Сумщини, вивчаючи характерні історичні факти та пам'ятки.

Краєзнавство, що розвивалось поряд із дослідженням пам'яток, набуло більш організованого характеру із 1927 року. Саме цією датою ознаменоване утворення Конотопського товариства краєзнавців. Проте, славнозвісні 1930-ті роки стали «занепадом» для даного напрямку в тому числі. Репресій зазнали ряд істориків, зокрема В. Юркевич, М. Рудинський, М. Макаренко та інші, що були пов'язані із Сумщиною [12, с. 22].

М. Макаренко у 1905-1907 роках продовжує археологічне обстеження пам'ятників у Полтавській, Харківській, Сумській, Чернігівській та Черкаській областях. Його звіти за ці роки – не сухі протокольні свідчення про виконану роботу, а фактично окремі статті, в яких відкритий археологічний матеріал представлений у широкому контексті із залученням писемних даних, мистецтвознавства, географії, геології. Постійно використовуючи при цьому порівняльний метод, Макаренко досягає у звітах глибокої аргументації, аналітичності, і на основі цього часто приходять до несподіваних висновків, реконструкцій, моделювання.

Найбагатша наукова спадщина вченого, на жаль, фактично не вивчена та не систематизована. Багато його робіт не втратили актуальності і стали

бібліографічною рідкістю. Наразі існує актуальність у перевиданні хоча б окремих статей М. О. Макаренка, необхідність цього є очевидною.

В кінці першої половини ХХ ст. почався період, коли через недостачу кадрів, яка трапилась внаслідок хвилі репресій, основними дослідженнями лишилися займатись лише поодинокі музейні працівники, окремих зусиль було докладено рядом журналістів та краєзнавців-аматорів. Саме брак наукових кадрів призвів до припинення активних досліджень та виявлення пам'яток, які також були обмежені цензурою.

У 1970-ті роки зростає позацерковна християнська активність (з'явилися православні гуртки, школи, проводилися теологічні семінари). На це не міг не зважати уряд, який пішов на вимушені контакти з православною верхівкою. Духовний пошук суспільства 1970-их років позначився на художній літературі. Почалося глибоке вивчення культурної спадщини. Публікувалися класичні російські та зарубіжні твори. Все більшого інтересу стали пробуджувати музейні цінності, унікальні архітектурні та історичні пам'ятки. Широкого поширення набув культурно-історичний туризм. Невипадково саме на ці роки припадає так званий «музейний бум».

Важливе значення у вирішенні проблеми обліку мала підготовка багатотомного енциклопедичного видання – Зводу пам'яток історії та культури. Ця робота, розпочата в 1982 р. [5, с.5], передбачала виявити та описати пам'ятники всіх типологічних груп. Основна відповідальність була покладена на регіональні адміністративні, громадські та наукові організації. Провідними інститутами було підготовлено сім випусків «Методичних рекомендацій на підготовку Зводу пам'яток». З початку роботи минуло майже сорок років. Однак ця трудомістка діяльність не принесла очікуваних результатів. Побачили світ лише кілька томів за деякими областями.

Крім того, далися взнаки і убогість фінансування, і технічні труднощі (дефіцит транспорту, необхідного обладнання, слабкість видавничої бази тощо). Натомість важливість цієї роботи для сфери охорони культурної спадщини важко переоцінити. Було виявлено та описано величезну кількість

раніше невідомих пам'яток. Багато яких з них згодом були включені до державних списків. Провідні інститути видавали збірники (анотовані каталоги, підготовчі матеріали) у різних регіонах, присвячені тій чи іншій типологічній групі пам'яток. Так, було видано «Матеріали Зводу пам'яток історії та культури» з історико-меморіальних об'єктів більш як двадцяти областей. Робота зі складання Зводу пам'яток активізувала наукові та громадські сили регіонів, що сприятливо вплинуло на вивчення та збереження тут культурної спадщини. Стало з'являтися дедалі більше місцевих видань, присвячених пам'ятникам — спеціальних журналів, збірників, путівників та буклетів.

Вийти із скрутного становища дослідники змогли після розпаду Радянського союзу. Ще із початку 1990-х років краєзнавці Сумщини були долучені до Першого установчого Всеукраїнського з'їзду краєзнавців. Вже у 1996 р. відбулось створення Конотопського товариства Всеукраїнської спілки краєзнавців. За період 1990-х років росте кількість наукових статей та досліджень, що стала наслідком появи нових та покращення компетенції музейно-наукових співробітників.

Варто відмітити, що терени Ямпільщини мають пласт для подальшого дослідження з боку як археологів, так і краєзнавців. Не є виключенням подальше потенційне поповнення списку пам'яток.

Отож, дослідження, теоретичне виявлення та збереження пам'яток культури Ямпільського району Сумської області тісно пов'язано із розвитком та нотуванням археологічних досліджень, що припадає на середину XIX ст. Саме цей період став поштовхом розвитку інтересу до культурних та історичних надбань та дбайливого відношення до пам'яток різних епох.

РОЗДІЛ II. НОРМАТИВНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ЗБЕРЕЖЕННЯ ПАМ'ЯТОК КУЛЬТУРИ УКРАЇНИ

2.1. Формування нормативно-правової бази збереження культурної спадщини в УРСР

Нормативно-правові засади збереження пам'яток культури України розпочали закладатися в радянський час. Законодавче оформлення процесу виявлення та збереження пам'яток в УРСР було тісно пов'язаним із загальною радянською лінією впровадження законодавства з приводу охорони культурної спадщини. Період 1960-х рр. став переломним. Налагоджена радянська система господарювання, що діяла під жорстким контролем керівної партії, почала давати збої. В наявності були всі ознаки кризи системи, яка з кожним роком поглиблювалася. Настав час зміни усталених ідеологічних постулатів, що з особливою виразністю виявило декларативність гасел, проголошених Програмою КПРС.

Було очевидно, що побудова комунізму до 1980 р., висунута як найважливіше завдання розвитку всієї країни, є туманною утопією, в яку суспільство вже не вірило. Поглиблювалася прірва між суспільством та правлячою верхівкою. Ідеологічний пресинг, який упродовж кількох десятиліть діяв на суспільство, паралізуючи його ініціативу, поступово втрачав свою силу. У свідомості відбувався процес переоцінки цінностей [12, с. 81].

Все більшого інтересу стали пробуджувати музейні цінності, унікальні архітектурні та історичні пам'ятки. Широкого поширення набув культурно-історичний туризм. Невипадково саме на ці роки припадає так званий «музейний бум». У 1960—1980-ті роки проблема обліку пам'яток залишалася, як і раніше, актуальною. Державними установами розроблено інструкцію з обґрунтування класифікації та критеріїв відбору пам'яток. В «Основних положеннях для відбору пам'яток історії та культури, що підлягають державній охороні» 1966 року були уточнені категорії пам'яток архітектури, що

охороняються – містобудівних комплексів, пам'яток дерев'яного зодчества, радянської архітектури. Комплекс об'єктів (державного та місцевого значення), що охороняються, формувався на підставі наступних критеріїв: датування, загальнокультурне, історичне, художнє або меморіальне, а також містобудівне значення, роль в архітектурному ансамблі.

Усе це загалом вплинуло на законотворчу діяльність у галузі охорони культурної спадщини, спричинивши подальшу нормотворчу діяльність.

Закон «Про охорону та використання пам'яток історії та культури» був виданий у грудні 1978 р. У ньому дано визначення поняття «пам'ятки історії та культури»: це «споруди, пам'ятні місця та предмети, пов'язані з історичними подіями у житті народу, розвитком суспільства та держави, твори матеріальної та духовної творчості, що представляють історичну, наукову, художню чи іншу культурну цінність» [24]. Згідно з цим документом, охорона пам'яток була найважливішим державним завданням: незалежно від форми власності всі пам'ятники, що знаходилися на території СРСР, підлягали державному обліку.

Визначаючи значення пам'яток в історико-культурному розвитку країни, закон зазначав, що «пам'ятники служать цілям науки, народної освіти та культури, формування високого почуття радянського патріотизму, що було характерною ознакою даного періоду, ідейно-морального, міжнародного та естетичного виховання трудящих» [24].

Трактування культурної спадщини післявоєнного часу як символу культури радянського народу-переможця набуло ширшого міжнародного відтінку. Пам'ятники розглядалися як невід'ємна частина світового культурного надбання. Це, безперечно, свідчило про зростання суспільної свідомості. Водночас генеральна лінія щодо культурної спадщини, як було зазначено у законі, ґрунтувалася на тогочасних «ленінських» принципах, внаслідок існуючої ідеології, і була позначена як збереження та ефективного використання пам'яток на користь «комуністичного будівництва».

Наслідком існуючої доктрини в суспільстві, пріоритет віддавався об'єктам, у яких було втілено події жовтня 1917 р., Другої світової війни,

трудові подвиги робітничого класу, колгоспного селянства та інтелігенції, братня дружба народів, героїчна боротьба радянського народу за побудову соціалізму та комунізму. Збереження пам'яток історії та культури забезпечувалося місцевими органами влади – радами міністрів автономних республік, виконавчими комітетами місцевих рад народних депутатів. Експлуатація пам'ятників у господарських цілях допускалася лише у тому випадку, якщо не завдавала шкоди їх збереженню. Усі кошти, що надходили від використання пам'ятників, повинні були витратитися лише на різні заходи щодо ремонту чи реставрації цих об'єктів. Причому консервацію чи відновлення планувалося здійснювати з допомогою спеціальних науково-реставраційних організацій. Для збереження цінних об'єктів законом передбачалося створення охоронних зон, зон регулювання забудови та зон природного ландшафту, що охороняється.

Охоронна зона пам'ятника і зона регулювання – це територія навколо пам'ятника, в межах якої встановлюється особливий режим використання земель, що обмежує будівництво та господарську діяльність. Зона природного ландшафту, що охороняється, – територія з унікальним природним ландшафтом, у межах якої встановлюється режим, що забороняє будівництво та господарську діяльність.

До кола об'єктів, що охороняються, включалися також історико-культурні заповідники, твори садово-паркового мистецтва та природні ландшафти, заповідні місця – окремі ділянки міст та населених пунктів, що мають особливу історичну, наукову, художню чи іншу культурну цінність, пам'ятні місця, пов'язані з найважливішими історичними подіями (наприклад, місця найбільших боїв). Закон забороняв перебудови, переміщення пам'яток історії та культури без особливого дозволу рад міністрів СРСР.

Усі будівельні, дорожні та меліоративні роботи повинні були припинятися, якщо вони загрожували безпеці культурної спадщини. Законом було встановлено адміністративну та матеріальну відповідальність за завдання шкоди пам'ятникам історії та культури. Одна із статей (50-та стаття закону)

була присвячена питанню незаконного вивезення цінностей за кордон. Таким чином, закон 1978 р., будучи універсальним документом з охорони пам'яток історії та культури, висвітлив усі актуальні проблеми охоронної діяльності пам'яток.

Радянське законодавство з охорони культурної спадщини, як уже зазначалося, було декларативним: позитивні принципи охорони пам'яток, проголошені в документах, найчастіше не погоджувалися з дійсністю. Закон 1978 р. був винятком. Він взагалі був «поза часом». Практично був відсутній механізм реалізації як у центрі, і на місцях, багато його становища були несумісні з політичною системою так званого «розвиненого соціалізму». Положення закону про відповідальність за завдання шкоди пам'ятникам фактично не «працювали»; насилу здійснювалися статті про встановлення охоронних зон пам'ятників; нерозв'язні проблеми були характерними для реалізації орендних відносин між користувачами пам'ятників та державними органами охорони; украй повільно здійснювався облік культурної спадщини; так само гостро стояли питання фінансування. Так, пріоритетна роль відводилася пам'ятникам, що характеризують «славний переможний шлях партії», – історико-революційним об'єктам, пам'ятникам соціалістичної праці та будівництва. І багато найцінніших об'єктів, пов'язані з розвитком державних установ, народної освіти, земського руху, історією благодійності, не включалися до державних списків, що нерідко призводило до їх перебудов та руйнувань. Гротескного характеру набували святкування ювілейних дат, пов'язаних з життям В. І. Леніна, його соратників, правлячого лідера Л.І. Брежнєва. Ці об'єкти були упорядковані, включені в туристські маршрути. Ішла активна популяризація історичних об'єктів, відкривалися музеї та музеї-заповідники. Все це можна було б оцінити позитивно, якби така політика не призводила до різкого «перекосу» у характері виявлення та вивчення пам'яток історії та культури. Всі сили та кошти концентрувалися на збереженні об'єктів, пов'язаних з тією чи іншою ювілейною датою, що відбивалося на безпеці інших

об'єктів, багато з яких нерідко вимагали невідкладних ремонтно-реставраційних робіт.

У радянській історії охорони національного надбання період 1960-1980-х років був найбільш благополучним. Частка участі суспільної ініціативи у виявленні, вивченні, популяризації культурної спадщини у ці роки надзвичайно зросла. Було прийнято спеціальний закон «Про охорону та використання пам'яток історії та культури». На жаль, він виявився далеким від дійсності — багато його положень так і залишилися на папері. Водночас завдяки закону значно просунулося вирішення деяких актуальних проблем охорони пам'яток. Це стосується насамперед обліку культурної спадщини. У зв'язку з активною роботою зі складання Зводу пам'яток було виявлено, вивчено, поставлено державну охорону дуже багато об'єктів різних видових груп [5, с. 459].

Отже, радянське законодавство мало окремі позитивні моменти для охорони пам'яток. Ряд законів та зводів були актуальними протягом тривалого часу, окремі положення ставали фундаментом для формування нормативно-правового забезпечення із боку незалежної України.

2.2 Нормативно-правове забезпечення охорони пам'яток культури в Україні після відновлення незалежності

На сучасному етапі незалежна Україна практично реалізує визнані міжнародною спільнотою принципи та пріоритети соціокультурного і гуманітарного розвитку, з необхідністю порушує проблему налагодження ефективного функціонування всієї системи органів державної влади і місцевого самоврядування з метою вирішення найважливіших питань у зазначеній сфері. У результаті чого як на практичному, так і на загальнотеоретичному рівні виникає потреба в адекватному усвідомленні та науковому аналізі функцій сучасної України в частині збереження та охорони культурної спадщини, пам'яток культури, а також розробці нових програм пам'яткоохоронної

діяльності, які б сприяли практичному втіленню норм і принципів міжнародного та національного права у пам'яткоохоронній сфері.

Справді, з огляду на те, що з отриманням незалежності Україна стала повноправним членом Ради Європи (1995 р.), учасником Європейської культурної конвенції з 1994 р. і нині ставить на меті повноцінне членство в Європейському Союзі, особливої ваги та значущості набувають питання органічного включення України у культурний простір Європи, що проявлятиметься у тому числі й у координації системи заходів щодо охорони культурних пам'яток, а також у приведенні вітчизняної практики пам'яткоохоронної діяльності до європейських стандартів. Фактично на сьогодні система європейської співпраці у сфері охорони культурної та природної спадщини засновується на цілому ряді нормативно-правових актів, які не лише регулюють зазначену діяльність, але й визначають її універсальні принципи та стандарти. Серед них необхідно назвати насамперед такі, як: «Європейська культурна конвенція» (1994 р.), «Конвенція про захист європейської археологічної спадщини» (1969 р.), «Конвенція про захист європейської архітектурної спадщини» (1985 р.), «Європейська ландшафтна Конвенція» (2000 р.), «Європейська Конвенція про правопорушення щодо культурних цінностей» (1985 р.) тощо. Наразі Україна не тільки ратифікувала цілий ряд конвенцій Ради Європи, але й активно використовує у практичній пам'яткоохоронній діяльності рекомендації Міжнародної ради з охорони пам'яток та історичних місць (International Council on Monuments and Sites) (далі – хартія ICOMOS). Рішенням ICOMOS та Комітету всесвітньої спадщини Організації Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури (United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization) (далі – UNESCO) найвизначніші культурні та природні пам'ятки України були включені до Списку пам'яток всесвітньої культурної і природної спадщини: Софія Київська, Києво-Печерська лавра, Церква Спаса на Берестові (1990 р.), Історичний центр Львова, XIV–XIX ст. (1998 р.), Букові праліси Карпат (2007 р.), Резиденція митрополитів Буковини та Далмації в Чернівцях (2011 р.), Дерев'яні церкви

карпатського регіону XVI-XIX ст. (2013 р.), стародавнє місто Херсонес Таврійський і його хора в Севастополі (2013 р.) [26]. Тобто починаючи з кінця XX-го століття в Україні були закладені основи загальнодержавного режиму збереження та охорони пам'яток природи і культури. Положення Конституції України як Основного Закону держави і суспільства знайшли своє відображення і розвиток у чинному законодавстві.

У цьому контексті необхідно згадати насамперед Закон України «Про охорону культурної спадщини», який наразі регулює правові, організаційні, соціальні та економічні відносини у сфері охорони культурної спадщини з метою її збереження, використання об'єктів культурної спадщини у суспільному житті, захисту традиційного характеру середовища в інтересах нинішнього і майбутніх поколінь. На сьогодні нормативну основу пам'яткоохоронної діяльності в Україні складають як акти національного законодавства (Закони України «Про охорону культурної спадщини», «Про охорону археологічної спадщини», «Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей», «Про архітектурну діяльність», «Про планування і забудову територій», «Про музеї та музейну справу», «Про затвердження Загальнодержавної програми збереження та використання об'єктів культурної спадщини на 2004 – 2010 роки», «Про перелік пам'яток культурної спадщини, що не підлягають приватизації», «Про культуру», а також нормативно-правові акти Президента України, Кабінету Міністрів України інших органів виконавчої влади), так і ратифіковані Україною основні Конвенції UNESCO і Ради Європи.

На практичну діяльність у цій сфері істотно впливають акти ICOMOS, які визначають професійні норми пам'яткоохоронної практики в напрямках розробки законодавства, використання фінансів, вимог до проведення ремонтно-реставраційних робіт, відтворення пам'яток. Також важливою проблемою реалізації функції охорони культурних пам'яток в Україні є удосконалення системи її організаційного, матеріального та фінансового забезпечення. У цьому плані важливими проблемами є розвиток системи обліку

та контролю за станом збереження пам'яток культури, оптимізація повноважень органів державної влади в частині збереження та охорони пам'яток культури, усунення лакун в діючому пам'яткоохоронному законодавстві, врахування вимог збереження культурної спадщини в планах міського та регіонального розвитку, посилення міжнародного співробітництва, занесення визначних пам'яток культури України до Списку всесвітньої культурної і природної спадщини UNESCO [22, с. 6].

Отже, протягом ХХ – на поч. ХХІ ст. в Україні відбувався складний та суперечливий процес формування державної системи охорони пам'яток історії та культури, який пройшов етап складної політичної заангажованості, пізніше випрацювавши форми і методи активної участі широкої громадськості у цій сфері розвитку культури. Йому були притаманні як безумовні успіхи та досягнення конкретних позитивних результатів, так і періоди занепаду та масових втрат національного культурного надбання. Здобуття Україною державної незалежності відкрило нові широкі перспективи у здійсненні заходів по збереженню, вивченню та популяризації національної культурної спадщини, її гідній презентації у світі. Але цей потенціал використаний далеко не повною мірою, в нових історичних умовах залишається чимало неподоланих проблем, які потребують свого негайного вирішення, аби пам'ятки історії та культури не лише були забезпечені повноцінним та ефективним захистом з боку держави, але й повною мірою був реалізований їх інформаційний потенціал у сферах науки, освіти і виховання, для досягнення цілей сталого економічного розвитку. Наразі чинними та актуальними для виконання є ряд міжнародних нормативно-правових актів, в числі яких «Європейська конвенція про охорону археологічної спадщини», Конвенція «Про охорону нематеріальної культурної спадщини», Конвенція «Про охорону всесвітньої культурної і природної спадщини», та інші нормативно-правові акти міжнародного законодавства, які тісно співіснують із національними нормативами, присвяченими охороні культурної спадщини.

РОЗДІЛ III. ПАМ'ЯТКИ КУЛЬТУРИ ЯМПІЛЬСЬКОГО РАЙОНУ СУМСЬКОЇ ОБЛАСТІ

3.1 Пам'ятки, що мають охоронний статус

Безумовно, зникнення або знищення будь-яких культурних цінностей наносить велику шкоду культурному надбанню не тільки народу, але й людства. Саме тому необхідно вжити заходи і докласти максимальних зусиль для їх збереження.

Окремі пам'ятки Сумської області внесені до списку, в якому затверджені об'єкти культурної спадщини, що мають загальноукраїнське значення. Нормативним документом, який містить даний перелік, є додаток до постанови Кабінету Міністрів України від 3 вересня 2009 р. під № 928, який має повну назву «Перелік об'єктів культурної спадщини національного значення, які заносяться до Державного реєстру нерухомих пам'яток України» [17].

У документ внесено пам'ятки археології, історії та монументального мистецтва Сумської області. Всього в списку по Сумській області їх 29, з них 20 – це городища і літописні міста в історичних рамках від IX ст. до н. е. і до XIII ст н.е.

До пам'яток археології, що мають національне значення, віднесено:

- Городище літописного міста Вира, IX-XIII ст. у м. Білопілля;
- Городище – залишки літописного міста Воргола, у с. Воргол Кролевецького району;
- Городище літописного міста В'яханя IX-XII ст. у селі городище Недригайлівського району;
- Городище літописного міста Попаша між селами Засуля та Бродок під Недригайловом;
- Укріплення Більського городища IX ст. до н.е. – IV ст. н. е. в Охтирському районі
- Городище літописного міста Путивль IX-XIII ст..

Пам'ятками історії національного значення визнано:

- Будинок, в якому народився Олександр Олесь (Кандиба), 1878р. – м. Білопілля, вул. Пожарського, 14.;
- Братська могила і місце вшанування пам'яті жертв голодомору 1932-1933-іх років в с. Піски Буринського району;
- Поле Конотопської битви (1659 р.) козацьких військ Івана Виговського і царською армією;
- Комплекс пам'яток у Спадщанському лісі – центрі організації партизанського з'єднання на чолі з командиром С. А. Ковпаком у 1941-1945 рр. в м. Путивль.

Серед творів монументального мистецтва відзначено:

- Пам'ятник на родинному похованні Харитоненків (1894 р.) на центральному кладовищі у м. Суми;
- Пам'ятник поету Т. Г. Шевченку у м. Ромни, авторства І.П. Кавалерідзе (1918 р.).

Один об'єкт – пам'ятник на місці першої в Україні знахідки кісток мамонта, (1839р.,1841р), у с. Кулішівка – віднесено як до пам'яток історії, так і до монументального мистецтва.

Серед перелічених пам'яток майже жодна з пам'яток національного значення не знаходиться на території Шосткинського району (крім пам'яток у м. Глухові, занесених в 2012 році).

Більше того, навіть деякі переможці конкурсу «Сім чудес Сумщини» не були закріплені в списках навіть місцевих пам'яток – це Круглий двір у Тростянці, Софроніївський монастир в Путивлі, Свято-Покровський собор у Охтирці.

Охорона об'єктів культурної спадщини місцевого значення здійснюється відповідно до чинного законодавства, а саме закону України «Про охорону культурної спадщини» [23]. На території Сумської області на момент лютого 2020 року всього зафіксовано 2436 пам'яток місцевого значення. До історичних об'єктів культурної спадщини місцевого значення Ямпільського району Сумської області відносяться 50 пам'яток, зокрема наступні об'єкти:

- Група братських могил радянських воїнів в смт Ямпіль, центр селища, вул. Спасо-Преображенська, 48;
- Могила Ошомка С.О., який загинув у Афганістані (1987 р.), смт Ямпіль, кладовище;
- Ямпільська загальноосвітня школа І-Шст. №1 (1936р.), смт Ямпіль вул. Шкільна, 10;
- Братська могила радянських воїнів та пам'ятник воїнам-землякам у с. Антонівка, центр села;
- Могила Кусовського П.І. – партизана, с. Антонівка, вул. Центральна, центр села;
- Групи братських могил радянських воїнів та пам'ятник воїнам-землякам, с. Білиця, вул. Зарічна, сквер у центрі села;
- Братська могила радянських воїнів с. Воздвиженське, вул. М. Неплюєва;
- Могила Неплюєва М.М. – громадського діяча і педагога, засновника Хрестовоздвиженського братства, с. Воздвиженське, кладовище;
- Братська могила радянських воїнів та Рижкова І.І. – партизана, с. Грем'ячка, вул. Марії Штанюк;
- Могила Вовк Віри – партизанки, с. Грем'ячка, кладовище;
- Могила Шуляка О.С., який загинув у Афганістані (1984р.), с. Грем'ячка, кладовище;
- Братська могила учасників громадянської війни (1917-1921 рр.), с. Дорошівка, центр сільради, кладовище;
- Братська могила учасників громадянської війни м. Дружба, вул. Гнібеди;
- Група братських та індивідуальних могил військовополонених, жертв нацизму та радянських воїнів у м. Дружба, сквер цукрорафінадного заводу;
- Могила Павленко В.Т. – партизанки, м. Дружба, центральне кладовище;
- Могила Артеменка В.М., який загинув у Афганістані (1986р.) м. Дружба, центральне кладовище;

- Могила Мокрушина А.Г., який загинув у Афганістані, м. Дружба, центральне кладовище;
- Пам'ятник Хмельницькому Б.М. – гетьману України (1954р.), перон вокзалу залізничної станції «Хутір-Михайлівський» (м. Дружба);
- будівля залізничного вокзалу станції Хутір-Михайлівський (1953р.), вул. Привокзальна, м. Дружба;
- Братська могила радянських воїнів та партизанів с. Імшана, вул. Центральна, 56;
- Братська могила радянських воїнів с. Княжичі, центр сільради, центр села;
- Будинок, в якому розміщувався штаб партизанського загону, могила Дарики М.І. – підпільника с. Окіп, Воздвиженська сільрада;
- Археологічне поселення бронзового віку (IV-II тис. до н.е.) в с. Феофілівка;

У постанові Кабміну від 2 грудня 2021 р. №1388 був затверджений перелік музеїв державної частини Музейного фонду України і єдиним зареєстрованим в ньому з Ямпільського району є комунальний заклад Ямпільський краєзнавчий музей Ямпільської селищної ради по вул. Ботанічна, 23 [21].

Найбільше пам'яток – 44 з 50 (88%) присвячені радянсько-військовій тематиці, а саме: 28 братських могил радянських воїнів, 7 могил радянських діячів часів Другої світової війни, 4 пам'ятних місця (пов'язаних з Другою світовою), 5 могил загиблих в Афганістані жителів району (1979-1989рр.), 1 могила часів громадянської війни (1917-1921 рр.), 5 інших пам'яток. Переважання таких пам'яток є очевидним, враховуючи факт перебування України в складі Радянського союзу. Проте важливо і не забувати про пам'ятки вікової давнини. Майбутні дослідження пам'яткознавчих матеріалів за минулі століття та підняття нової інформації можуть стати новими напрямками пам'яткоохоронної політики як на місцевому так і національному рівнях.

Ямпільський район Сумської області багатий на пам'ятки місцевого значення, що додані до спеціального переліку, і безумовно, вони заслуговують на збереження, проте пам'ятки 100-річної давнини забуті. А в самій Сумській області в цілому є чимало пам'яток загальнонаціонального значення, проте не всі вони занесені до охоронних списків, а останні рішення про взяття під охорону затверджувалися 10 років тому – у 2012 році.

3.2 Пам'ятки, які потребують визнання охоронного статусу

Не менш важливими і такими, що несуть не меншу культурну цінність є незаслужовано забуті об'єкти. Ямпільський район, як і вся Сумщина в цілому, має ряд пам'яток, що не увійшли до охоронних переліків.

Вилученими зі списку, імовірно через Наказ про внесення змін до Порядку обліку об'єктів культурної спадщини від 10 листопада 2015 р. виявилася будівля непрацюючого районного будинку культури, через те, що в ньому в 1921 р. відбувся V з'їзд рад Ямпільської волості, але при цьому він збудований у 1910 р. і використовувався як Земський народний дім [12, с. 1355], в якому відбувалися урочисті збори та вистави. Нині ця будівля стоїть пустою і поступово руйнується (див. додаток А).

Повторно не внесеними до переліку були залишки цукрового заводу 1855 року в місті Дружба, побудованого магнатом Терещенком (див. додаток Б).

До переліку була внесена будівля Ямпільської загальноосвітньої школи І-ІІІ ст. № 1, проте була проігнорована будівля початкової школи 1914 р. [12, с. 1357] (див. додаток В).

Деякі пам'ятки через відсутність у них охоронного статусу руйнуються або знищуються. Так, навесні 2014 року внаслідок халатності мирян згоріла дерев'яна церква Успіння пресвятої Богородиці, зведена у 1730-х роках (див. додаток Г), яка також не була занесена до жодних списків пам'яток. У квітні 2021 року були знесені стіни старовинного торгового ряду, осередку життя селища Ямпіль на початку минулого століття (див. додаток Д). Споруда на той

момент не мала статусу історичної пам'ятки, тож не перебувала під охороною держави.

До переліку музеїв варто було б додати історико-меморіальний заповідник «Трудове братство М.М. Неплюєва» у селі Воздвиженське, де збереглися дерев'яний будинок М. Неплюєва, його могила (є пам'яткою місцевого значення) та старий парк (є пам'яткою садово-паркового мистецтва і об'єктом Природно-заповідного фонду Сумської області) (див. додаток Е).

Враховуючи наявність інформації про низку видатних видатних постатей, вихідців з Ямпільського району, пам'ятками у майбутньому могли б стати меморіальні дошки на їх пошану. Це такі діячі як:

- Кудлай Дар'я Гаврилівна (нар. в с. Ямпіль 1907 - 1995) – мікробіолог, доктор біологічних наук, професор; розробляла вакцини проти особливо небезпечних інфекцій чуми і холери, і доводила нешкідливість своїх препаратів на собі в дослідах з самозараженням. Автор понад ста наукових праць, в тому числі п'яти монографій з проблем спадковості, мінливості, генетики мікроорганізмів.
- Федоренко Павло Костянтинович (нар. в с. Ямпіль в 1880 - 1962) – український історик, археограф і архівіст. Дослідник економічної історії Гетьманщини XVII - XVIII ст. Займався історіографією вивчення Чернігівщини. Його науковий доробок заслуговує на ретельне вивчення і перевидання.
- Черненко Семен Федорович – (нар. в с. Грем'ячка 1877 - 1974) український селекціонер-плодоовочевник, доктор сільськогосподарських наук, професор, автор понад 60 сортів яблунь («Ренет Черненка») та 10 сортів груші.
- Янчевський Микола Миколайович (снт Ямпіль 1875 – 1935) – генерал-хорунжий Армії УНР, військовий діяч.

Для усунення даного недоліку необхідне корегування чинного законодавства, що буде врегульоване внаслідок діяльності вчених-дослідників та краєзнавців із опису та внесення пам'яток у відповідні списки.

ВИСНОВКИ

Відповідно до мети, яка полягає у вивченні процесів виявлення та збереження пам'яток культури України на прикладі Ямпільського району Сумської області, а саме їх дослідження впродовж XIX-XX ст., розробки та еволюції нормативно-правової бази задля збереження культурної спадщини України, формування переліку виявлених історико-культурних пам'яток регіону, в роботі було реалізовано ряд поставлених завдань.

При вивченні теоретичних основ пам'яткоохоронної діяльності я визначив, що виявлення та збереження об'єктів тісно пов'язане із проблемою класифікації матеріальних історико-культурних пам'яток, оскільки правильно складена класифікація є орієнтиром у дослідницькій діяльності, основою для узагальнюючих висновків і прогнозів. Проте з'ясовано, що створення подібної класифікації викликає чимало складнощів через належність об'єктів до кількох видів пам'яток; їх предметну різноманітність.

Таким чином, загальні теоретичні принципи пам'яткоохоронної діяльності виходять з головної мети – зберігати і використовувати історико-культурну спадщину для адекватного сприйняття людьми минулого і сьогодення, заради створення суспільної гармонії в майбутньому. Досягти цього можна у демократичній державі з високою культурою всього суспільства, що базується на основі гуманістичних цінностей.

Дослідження та виявлення пам'яток Ямпільського району тісно пов'язано із вивченням його історичного минулого. В часи Київської Русі, дані землі належали до Новгород-Сіверського князівства. Вже починаючи із XIV ст. вони відійшли до Великого князівства Литовського. Початок XVI ст. пов'язаний із переходом даних земель під протекторат Москви, де вони перебували до середини XVII ст., тобто до приходу до влади Богдана Хмельницького. На той момент козацький адміністративно-територіальний розподіл на полки та сотні поширився в тому числі і на територію майже всієї Сумщини. Кожен історичний період залишив по собі культурну спадщину, яку починаючи з

XIX ст. активно вивчали. Особливо популярними було дослідження таких культурних залишків як похоронні пам'ятки.

Проаналізувати формування нормативно-правової бази щодо виявлення та збереження пам'яток культури в УРСР та прослідкувати розвиток нормативно-правової бази щодо охорони культурної спадщини в Україні після відновлення незалежності вдалось в другому розділі. Законодавче оформлення процесу виявлення та збереження пам'яток в УРСР було тісно пов'язаним із загальною радянською лінією впровадження законодавства з приводу охорони культурної спадщини. Закон 1978 р. хоч і містив позитивні і універсальні положення, проте ледве виконувався владою. Протягом XX – на поч. XXI ст. в Україні відбувався складний та суперечливий процес формування державної системи охорони пам'яток історії та культури, який пройшов етап складної політичної заангажованості, пізніше випрацювавши форми і методи активної участі широкої громадськості у цій сфері розвитку культури. Але цей потенціал використаний далеко не повною мірою, в нових історичних умовах залишається чимало неподоланих проблем, які потребують свого негайного вирішення, аби пам'ятки історії та культури не лише були забезпечені повноцінним та ефективним захистом з боку держави, але й повною мірою був реалізований їх інформаційний потенціал у сферах науки, освіти і виховання, для досягнення цілей сталого економічного розвитку. Наразі чинними та актуальними для виконання є ряд міжнародних нормативно-правових актів.

Виявлення та збереження пам'яток культури є складним та поступовим процесом, а також тісно пов'язаним із дослідженням археологічної та історичної спадщини. Ямпільський район Сумської області багатий на пам'ятки місцевого значення, що додані до спеціального переліку, а в Сумській області в цілому є чимало пам'яток загальнонаціонального значення. Проте частина об'єктів не була внесена або була вилучена з переліків, через що відбувається їх руйнування або навіть знищення.

З'ясовано, що низка видатних діячів, які народились та певний період свого життя провели в Ямпільському районі, що тепер відноситься до меж

Сумської області, не відзначені пам'ятними знаками. Вивчення архівних документів для встановлення точних адрес їх проживання та діяльності, є важливою, адже вшанування видатних осіб в кожній окремій місцевості має велике значення для самоідентифікації її жителів.

Аналіз культурної спадщини Ямпільського району Сумської області, процесів її виявлення в різні історичні періоди та стану збереження пам'яток демонструє між іншим стан справ з охороною культурної спадщини в Україні, який все ще потребує покращення нормативно-правового регулювання. Зокрема, необхідно доповнювати переліки пам'яток культури, визначені як такі, що мають національне чи місцеве значення, списки музеїв та заповідників, тощо. Для цього необхідно підтримувати та активізувати пошукову роботу дослідників, спрямовану на виявлення нових пам'яток культури.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ ТА ДЖЕРЕЛ:

1. Волошин О. В. Європейський пам'ятко-охоронний досвід ХХ століття. Розвиток поняття "пам'ятка архітектури". Комунальне господарство міст: зб. наук. праць. 2018. Вип. 124. С. 183–189.
2. Державний реєстр пам'яток місцевого значення. URL: <https://mkip.gov.ua/content/derzhavniy-reestr-pamyatok-miscevogo-znachennya.html>
3. Дубровський В.В. Історично-культурні заповідники та пам'ятки України. — Х.: Держвидав України, 1930. — 76 с.
4. Дубровський В.В. Музеї і пам'ятки природи й культури на Україні // енциклопедія Українознавства. Загальна частина. перевидання в Україні / інститут Української археографії. — К., 1995. — С. 1018–1027.
5. Звід пам'яток історії та культури України: Енциклопедичне видання: У 28 т. – Кн. 1: Київ. – Ч. 1: А – Л / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. – К.: Голов. ред. Зводу пам'яток історії та культури при вид-ві "Українська Енциклопедія" ім. М. П. Бажана, 1999. – 608 с.
6. Звід пам'яток історії та культури України. Сумська область [Електронний ресурс] / НАН України. Інститут історії України; Центр досліджень історико-культурної спадщини України. – К., 2017. – 1855 с. – (Матеріали до "Зводу пам'яток історії та культури України")
7. Іллінська, В. 1950. Пам'ятки скіфського часу на Посуллі. Археологія, IV, с. 184-191.
8. Історико-культурна спадщина: проблеми дослідження і збереження / Ред. кол.: В. О. Горбик (відп. ред.), О. П. Дорошко, С. І. Кот, О. І. Лугова, С. І. Попович, Т. Г. Сокол, Н. В. Федоренко. НАН України. Інститут історії України; Інститут туризму ФПУ. – К., 1998. – 399 с.
9. Краєзнавство Сумщини в контексті вивчення історичної, духовної і культурної спадщини регіону: зб. матеріалів обласної наук.- краєзнавчої

- конф. з он-лайн зв'язком 19 квітня 2018 р., м. Суми / уклад. О. М. Малиш. — Суми: Триторія, 2018. — 92 с.
10. Краєзнавчі діалоги: Сумщина у сув'язі тисячоліть: матеріали регіональної конференції (м. Суми, 21 квітня 2021 року) / за заг. ред.: С.В. Драновська. Суми : НВВ КЗ СОІППО, 2021. 292 с.
11. Кот С.І. Охорона пам'яток історії та культури [Електронний ресурс] // Енциклопедія історії України: Т. 7: Мі-О / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. - К.: В-во "Наукова думка", 2010. - 728 с.: іл. - URL: http://www.history.org.ua/?termin=Okhorona_pamiatok
12. Культурна спадщина в контексті «Зводу пам'яток історії та культури України» / Кот С.І. (відповідальний редактор), Денисенко Г.Г., Івакін Г.Ю., Катаргіна Т.І., Ковпаненко Н.Г., Скрипник П.І., Тимофієнко В.І., Титова О.М., Федорова Л.Д. — К.: Інститут історії України. 2015. — 486 с.
13. Курило Т.В. Правова сторона культурної спадщини України. Монографія. — Львів: Львівський юридичний інститут МВС України, «Новий світ – 2000», 2014. – 152 с.
14. Мазур Т. В. Охорона культурної спадщини в Україні: історико- й теоретико-правове дослідження: дис д-ра юр. наук: 12.00.01 / Мазур Тамара Вікторівна; ДВНЗ нац. акад. внутр. справ МВС України. – Київ, 2021. – 423с.
15. Пам'яткознавство: основні напрями досліджень / Л.О. Гриффен, О.М. Титова // Сіверщина в історії України: Зб. наук. пр. — К.: Глухів, 2016. — Вип. 9. — С. 7-12.
16. Панова С.І. Пам'ятки архітектури як об'єкт цивільних прав: дис. канд. юр. наук: 12.00.03 / Панова Світлана Ігорівна; ДВНЗ нац. ун-т «Одеська юридична академія». – Одеса, 2019. – 201 с.
17. Перелік пам'яток культурної спадщини національного значення, занесених до Державного реєстру нерухомих пам'яток України. URL:

<https://mkip.gov.ua/content/perelik-pamyatok-kulturnoi-spadshchini-nacionalnogo-znachennya.html>

18. Поливач К.А. Культурна спадщина та її вплив на розвиток регіонів України / Наук. ред. Руденко Л.Г. – К.: Інститут географії НАН України, 2012. – 208 с
19. Помаз Ю. В. Політика радянської держави щодо культових пам'яток у 50 – 60 х рр. ХХ століття в Україні : історіографія проблеми. Наукові праці історичного факультету Запорізького державного університету. Вип. ХХІІ. Запоріжжя : Просвіта, 2008. С. 241–246;
20. Присяжнюк О. М. Охорона культурної спадщини. Навчальний посібник. Ч. 1. — Одеса : Ун-т Ушинського, 2019. — 226 с.
21. Про затвердження переліку музеїв та заповідників, в яких зберігаються музейні предмети, що є державною власністю і належать до державної частини Музейного фонду України: Постанова Кабінету Міністрів України від 2 грудня 2021р. №1388 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1388-2021-%D0%BF#Text>
22. Прокаєва В. Діяльність зі збереження пам'яток культури в системі функцій сучасної Української держави. Сіверянський літопис. — 2012. — №5-6. — С. 116-122. — Бібліогр.:20 назв. — укр.
23. Про охорону культурної спадщини: Закон України від 08.06.2000 р. // Відомості Верховної Ради України. 2000. — № 39. — 333 с.
24. Про охорону і використання пам'яток історії та культури: Закон Української Радянської Соціалістичної республіки. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3600-09#Text>.
25. Руденко С. Б. Про класифікацію матеріальних історико-культурних пам'яток. Праці Центру пам'яткознавства: Зб. наук. пр. — 2009. — Вип. 15. — С. 292-304.
26. Список об'єктів світової спадщини ЮНЕСКО в Україні станом на 2021 р. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Список_об'єктів_Світової_спадщини_ЮНЕСКО_в_Україні

27. Таранушенко С. А. Наукова спадщина. Харківський період. Дослідження 1918—1932 рр.: монографічні видання, статті, рецензії, додатки, таранушенкознавчі студії, ілюстрації, довідкові матеріали / Упоряд.: О. О. Савчук, М. М. Красиков, С. І. Білокін. – Харків: Видавець Савчук О. О., 2011. – 692 с., 702 іл.

ДОДАТКИ

Додаток А

Земський народний дім, 1910 р., (районний будинок культури до 2014р.) смт.

Ямпіль, сучасний вигляд¹

---

¹ © Шевченко Андрій, 2022 р.

Додаток Б

Цукровий завод, 1855 р., м. Дружба, сучасний вигляд²

---

²
mykhaylivskyu

<https://ukrainaincognita.com/sumska-oblast/yampil'skyi-raion-sumska-oblast/druzhba/druzhba-khutor-mykhaylivskyu>

Додаток В

Ямпільська початкова школа збудована у 1914 році, сучасний вигляд³

---

³ © Шевченко Андрій, 2022

Додаток Г

Дерев'яна церква Успіння Пресвятої Богородиці, с Чуйківка, побудована в 1730-х рр.⁴

---

⁴ <http://wikimapia.org/27473498/uk/Згоріла-церква-Успіння-Пресвятої-Богородиці>

Додаток Д

Торговий ряд у смт Ямпіль, вигляд під час знесення у 2021р.⁵

Торговий ряд у смт. Ямпіль, вигляд у радянські часи, у другій половині.
*XX ст.*⁶

---

⁵ <http://www.yampil.info/archives/48196.html>

⁶ <http://www.yampil.info/archives/56507.html>

Додаток Е

Воздвиженська ЗОШ І-ІІІ ст., в будівлі якої знаходиться краєзнавчий музей
«Трудове братство М.М. Неплюєва», с. Воздвиженське⁷

---

⁷ <http://vozdvizhenske-nvk.edukit.sumy.ua/> ; <https://ukrainaincognita.com/mista/vozdvizhenske>